

Počiatky etnomykológie ako vedného odboru

Kubisa Tomáš · Prírodné vedy

09.06.2010

Etnomykológia je stále pomerne mladá vedná disciplína, jej samostatná existencia sa datuje iba od roku 1954. Slovník cudzích slov ju definuje ako vedu skúmajúcu vplyv húb na rozvoj kultúry národa. Etnomykológia tvorí mykologickú odnož etnológie, presnejšie etnobotaniky.

Zakladateľom tohto odboru sa stal amatérsky antropológ Robert Gordon Wasson. Táto vedná disciplína sa však zaoberá aj využitím húb v ľudovom liečiteľstve a kultúrou ich konzumovania. Špeciálny vplyv na ľudovú kultúru však mali huby s halucinogénnym účinkom, ktoré tvoria hlavný predmet štúdia etnomykológov a týmto halucinogénnym rastlinám vďačí tento odbor za svoj vznik.

Počiatky záujmu o etnomykologickú problematiku

Protovedecké počiatky etnomykológie mali negatívny charakter. Španielsky conquistador Hernado Cortéz porazil obrancov hlavného aztéckeho mesta Tenochtitlanu v rozhodujúcej bitke 13. augusta 1521. Následná christianizácia krajiny mala zásadný vplyv na domorodé náboženstvo.

Psychoaktívne rastliny využívali indiánsky šamani na to, aby sa dostali do kontaktu s bohmi, prípadne duchmi a s ich pomocou liečili, prípadne si od nich pýtali radu. Tieto rastlinné prostriedky však nevyhovovali kresťanskej ideológii, pretože požívanie takýchto substancií bolo považované za hriech. Francisco Hernández zaznamenáva vo svojom traktáte aj otázky, ktoré dávali misionári Aztékom pri spovedi:

„Jedol si mäso posvätných húb?“

„Jedol si semená ololiuqui?“

O posvätných hubách, ktoré indiáni uctievali a konzumovali na rituálne účely sa zmieňuje aj františkánsky mních Bernardino de Sahagún, ktorý hovorí: *„Huby sú škodlivé a opojné ako víno, takže tí ktorí, ich jedia majú vidiny, pociťujú srdcovú slabosť a sú provokovaní k smilnostiam“*.

Okrem hriešnosti, existoval v očiach kňazov ešte jeden oveľa vážnejší problém. Meno týchto psychoaktívnych húb znelo v aztéckom jazyku nahuatl teonanácatl,² čo je možné voľne preložiť ako božie telo, alebo božie mäso. Španielski kňazi však dali tejto hube prívlastok diabolská, lebo v jej užívaní videli vážneho konkurenta prijímania iného

božieho tela - kresťanskou formou hostii.

Táto neprajná atmosféra zo strany španielskej vrchnosti a katolíckej cirkvi spôsobili, že domorodci nakoniec vôbec o posvätných hubách pred cudzincami nehovorili a tvárili sa, že neexistujú. Toto utajenie dospelo do takej dokonalosti, že keď vymrela generácia Európanov, ktorí o existencii posvätných húb vedeli, tak nasledujúcich 400 rokov Európa vôbec netušila o existencii mykolatrie na Americkom kontinente.

Obr. 1. *Psilocybe zapotecorum*. Prevzaté z [4]

Opätovný záujem o etnomykologickú problematiku nastal až v roku 1915, kedy sa k problematike posvätných húb vyjadril americký etnobotanik William E. Stafford. Ten však poprel akúkoľvek existenciu posvätných húb a sformuloval teóriu, v ktorej tvrdil, že to, čo bolo považované za halucinogénne huby je v skutočnosti iný halucinogén, všeobecne známy pod menom Peyotl, čo je odroda kaktusu (lat. *Lophophora williamsi*).

Je pravda, že peyotl bol indiánskymi liečiteľmi využívaný na rozličné účely, okrem liečivých, boli pravdaže využívané aj halucinogénne vlastnosti tejto rastliny. Peyotl je zároveň aj anodynum a má aj silné antireumatické účinky, povzbudzuje srdcovú a dýchaciu činnosť. Ku kultu peyotlu sa indiáni vyjadrujú: „*Boh dal bielemu mužovi všetko, ale nám dal peyotl*“. Staffordova teória je dnes už samozrejme prekonaná.

Obr. 2. *Psilocybe Mexicana*. Prevzaté z [5]

V roku 1919 Rakúsky lekár so slovanským pôvodom Blas Pablo Reko vyhlásil, že halucinogénne huby nie len že existujú, ale sa aj používajú v mexickom štáte Oaxaca

pri náboženských rituáloch. Jeho názory však boli vedcami odsudzované ako výmysly a fantazmagórie. Že by Reko mohol mať pravdu, sa pokúsil priamo v teréne dokázať rakúsky antropológ Weitlander, ktorý navštívil v roku 1936 mazatécku dedinu Huautla de Jiménez a získal niekoľko posvätných húb. Weitlander bol po niekoľkých storočiach prvý beloch ktorý tieto huby videl. Poslal ich Rekovi na Harvardskú univerzitu, aby ich identifikovali, ale prišli tam v takom stave, že to už nebolo možné. V roku 1938 Weitlanderova dcéra so svojim budúcim manželom - antropológom Johnsonom a s ďalšími dvoma priateľmi podnikli cestu do Huautli a ako prví belosi sa zúčastnili na hubovom obrade - Velade.

V tom istom roku botanik Harvardskej univerzity a riaditeľ botanického múzea Schultes spolu s Rekom navštívili obec Huautla. Stretli sa tu s curanderos, teda šamankami, ktoré konzumovali posvätné huby pred liečiteľskou a vešteckou činnosťou. Schultes získal od nich tri druhy húb, ktoré sa podarilo určiť ako holohlavec, zvonovec obyčajný a golierovku. Po návrate do USA Schultes publikoval niekoľko odborných článkov o tejto problematike, ale nedostalo sa im zaslúženej pozornosti, kvôli druhej svetovej vojne.

Obr. 3. Poloha štátu Oaxaca na mape Mexika. Prevzaté z [6]

Hoci Johnson v roku 1938 stručne Veladu popísal, ale venoval sa skôr svojim zážitkom počas obradu pod vplyvom psilocybinu³. Antropologický pohľad na celú problematiku ponúkol až americký bankár a žurnalista R. G. Wasson. Po dôkladnom štúdiu prác Reka, Schultesa a aj po spolupráci s významnými osobnosťami vedy a kultúry akými boli napríklad anglický spisovateľ a kritik Graves, archeológ Axel Boethius, fytochemik Albert Hofmann a lingvistka Eunice V. Pikeová, ovládajúca jazyk mazatékov, sa Wasson vybral v roku 1953 na svoju prvú cestu do Mexika do zapadnutej dedinky Huautla de Jiménez v štáte Oaxaca. Cestoval Wasson, jeho manželka, dcéra a sprievodca. Tieto cesty definitívne dokázali existenciu a využitie halucinogénnych húb v kultúre Mazatékov. Na to, aby sa Wasson mohol zúčastniť Velady však musel počkať ešte dva roky, kým si nezíska dôveru miestnych indiánov. V roku 1955 v noci z 29. na 30. júna sa spolu s fotografom Allanom Richardsonom aktívne zúčastnil Velady.

Obr. 4. R.G. Wasson v Mexiku r. 1995. Foto: Alan Richardson. Prevzaté z [3]

Tento liečebný obrad má v počiatkoch etnomykológie také významné miesto, že si zaslúži podrobnejší opis a analýzu. Všetky činnosti spojené s Veladou majú svoj význam, mystickú či mytologickú symboliku. Podľa tradičných predstáv huby (sväté deti, alebo eufemicky svätúšikovia – ako ich nazývala currandera María Sabina) musia zbierať panny počas obdobia dažďov, na začiatku nového mesiaca pred východom slnka. Je však otázne, či sa tento mystický obyčaj skutočne dodržiaval. V praxi stačilo, ak sa zberač zdržal sexuálnej aktivity štyri dni a počas nich nedržal stráž u mŕtveho a celkovo neprišiel do styku s mŕtvolou (aj zvieraciou). Vhodné bolo zbierať huby až po kúpeli. Z celého postupu je zjavné akú úctu indiáni k týmto hubám prechovávali. Už ich zber bol čisto sakrálny akt, jednalo sa takmer o kontakt z božstvom, preto zberač musel byť duchovne čistý. Podobné chápanie nájdeme aj v mnohých iných náboženských systémoch sveta. Úctu dokazuje aj to, že tieto huby sa nikdy nepredávajú na trhu a na verejnosti sa o nich takmer nerozpráva.

Obr. 5. Prvé skyce halucinogénnych húb vytvorené R.G. Wassonom – *Psilocybe mexicana*. Prevzaté z [3]

Obr. 6. Prvé skyce halucinogénnych húb vytvorené R.G. Wassonom - *Psilocybe aztecorum*. Prevzaté z [3]

Duchovná čistota sa vyžadovala pochopiteľne aj od toho, kto chce užiť sväté deti. Očista mala podobný priebeh: teda zdržať sa sexuálnej aktivity štyri dni pred obradom a štyri dni po ňom. Kto chcel, mohol abstinenciu dodržiavať päť a päť dní. Maríia Sabina požívala huby iba v období, keď bola vdovou, aby tento zvyk neporušila. Samotná Velada sa koná iba za účelom liečenia. Maríia Sabina však používala výraz Vigília⁴ (ako pomenovanie jedného nočného „sedenia“), čo tiež poukazuje na to, ako pevne sa indiánske tradície v Mexiku previazali s katolicizmom.

Vigília sa začína pred polnocou. Účastníci vstúpia do domu v ktorom sa bude obrad odohrávať. Pripravený je oltár, na ktorom sa nachádzajú obrazy svätých a horiaca vosková svieca, ktorá je jediným zdrojom osvetlenia. Hlavný usporiadateľ všetky huby ktoré budú požitú očistí cez dym z kopálu⁵ Účastníci huby konzumujú zásadne v pároch, počet párov zodpovedá skúsenosti jednotlivých účastníkov. Pri prvej Vigílii, pri ktorej bol prítomný aj Wasson, šamanky (Maríia Sabina a jej dcéra) zjedli⁶ 13 párov a Wassonovi a Richardsonovi naordinovali po 6 párov.

Následne sa zhasne svieca a účastníci sa uložia na rohože. Tma je dôležitým elementom celého obradu, pretože slúžia ako pozadie, na ktorom sa vyskytujú vízie. Počas celého obradu šamanky rytmicky spievali. Spevy, ktoré boli zaznamenané počas Velady a neskôr preložené a publikované majú litanický charakter a miesi sa v nich indiánska mytológia s kresťanskými svätcami. Spevy počas Vigílie sú veľmi dlhé a rozsiahle a publikovať ich v kompletnom znení nie je v možnostiach tohto článku, preto aspoň stručná ukážka:

Ach náš Ježiš Kristus, vraví
Naša duchovná žena, vraví
Naša žena svetla, vraví
Som žena dňa, vraví
Som čistá žena, vraví
Som žena Pán Orol, vraví
Ach náš Ježiš Kristus, vraví

Od polnoci do štvrtej hodiny rannej sa dostavovali vízie. Táto časť obradu je veľmi súkromná. Vízie majú osobný charakter. María Sabina tvrdila, že ju počas Vigílii navštevujú tzv. Vládci, alebo sám Pán hôr. Huby jej poradia ako chorého liečiť a ako pripraviť liek. Richardson zasa svoje vízie popísal takto: „*Mojimi prvými víziami boli čínske motívy, niečo na spôsob Kublajchána. Paláce, orientálne vzory atď.*“

Podrobný popis Velady vrátane spevov pochádza z roku 1956. Experiment Wasson zopakoval o tri dni neskôr. Po ňom to skúsila aj jeho manželka a dcéra. Posledný experiment Wasson zopakoval o 6 týždňov v New Yorku vo svojej pracovni a huby mali stále rovnaký účinok. Vo vidinách sa ani raz nevyskytli autá, mestá, diaľnice, či iné moderné vymoženosti. Vidiny prichádzali v triezvom stave, teda nie v spánku. Naopak, účastníci si svoj stav uvedomovali, pozorovali okolie a robili si poznámky. Sprievodným javom požitia posvätných húb bol aj pocit vnútorného pokoja, mieru a vyrovnanosti. Wasson sa domnieval, že divinačné huby hrali dôležitú úlohu už v začiatkoch ľudskej kultúry. Pomocou nich ľudia navštevovali iné svety, veštili a teda tieto halucinogény mohli položiť počiatky náboženstva. V roku 1957 vyšiel základný spis, takmer biblia etnomykológie: *Mushrooms, Russia and history*.

Posvätné huby sa dostali aj do indiánskeho umenia. V Mexiku je možné nájsť fresky, ktoré zobrazujú boha dažďa Tlaloca a klobúčiky húb, čo je ďalší dôkaz deifikácie týchto rastlín.

Najznámejšia Velada, ktorá sa čiastočne dostala do povedomia aj laickej verejnosti sa odohrala v noci z 12. na 13. mája 1958. Vtedy sa Wasson a Richardson zúčastnili Velady ktorú viedla šamanka María Sabina a jej dcéra Mária Apolonia. Cieľom tohto obradu bolo zistiť závažnosť choroby sedemnásťročného ťažko chorého chlapca. Všetci účastníci boli pod silným vplyvom halucinogénnych húb. Atmosféru rituálu dopĺňalo rytmické spievanie oboch šamaniek a tleskanie rukami. Huba nakoniec prostredníctvom vrchnej šamanky vyriekla nasledujúci ortiel: „*Chlapcovi niet pomoci!*“ Chlapec naozaj o 6 týždňov po rituáli zomrel z neznámych, ale pravdepodobne prirodzených príčin. Wasson nechal preložiť magnetofónový záznam Velady a vydal knihu *María Sabina a jej Mazatécka Velada*.

Obr. 7. Priebeh Velady v r. 1958, ktorá sa konala za účelom liečenia chorého chlapca v pozadí. V popredí currancera Maria Sabina. Prevzaté z [3]

Vplyv etnomykologických poznatkov

Poznatky ktoré získal Wasson v Mexiku poslúžili neskôr Albertovi Hofmannovi, ktorý synteticky spracoval posvätné huby a stal sa tak vynálezcom syntetického preparátu,

známeho ako LSD. Niekoľko piluliek v roku 1962 daroval Márií Sabine a tá ich použila pri Velade. Spočiatku namietala, že v pilulkách chýba „duch huby“, čo bolo pôsobené tým, že absorpcia aktívnych látok do krvi trvala dlhšie, ako pri hubách, pretože pilulka sa musela v žalúdku úplne rozpustiť. Pri žuvaní húb sa časť psilocybinu vstrebe už cez sliznicu v ústach a nástup účinkov je teda rýchlejší.

Wassonove úmysly neboli zlé, ale práve vďaka jeho prácam sa malá zapadnutá dedina stala vyhľadávaným cieľom turistov, narkomanov a zvedavcov⁷. Západná civilizácia priniesla zo sebou mnohé svoje negatíva, ale čo María Sabina kritizovala najviac bola neúcta k hubám: *„Z nich (cudzincov) tí mladí boli najviac neúctiví. Brali si deti kedykoľvek a na akomkoľvek mieste. Nerobili to v noci pod vedením múdreho a nepoužívali ich, aby vyliečili chorobu. Ale od okamihu kedy cudzinci prišli hľadať Boha sväté deti stratili svoju čistotu. Stratili svoju silu, cudzinci ich pokazili. Od dneška už nebudú vôbec dobre, nie je to liek.“*

Wasson sa do tejto dediny vrátil ešte niekoľkokrát naposledy koncom sedemdesiatych rokov a pozoroval všetky zmeny v dedine, ktoré boli spôsobené jeho prácou. V tomto ohľade etnomykológia slúži ako demonštrácia na to, aké devastáčne následky môže mať vedecká práca. V roku 1980 vyšla Wassonova posledná kniha: *Zázračné huby - Mykolatria v Strednej Amerike*, kde hovorí o uctievaní húb a zaoberá sa aj problematikou zmien ktoré nastali od päťdesiatych rokov, pod vplyvom jeho práce.

Možnosti etnomykologického výskumu

Huby sa však v rámci náboženských obradov, alebo ako súčasť stravy, či liekov využívali a využívajú aj v iných častiach sveta, napr. v Číne, v slovanskej kultúre či u sibírskych kmeňov. V súčasnosti stúpajúci záujem o alternatívne prírodné drogy a spirituálne zážitky, poskytuje etnomykológom priestor pre výskum aj na domácej scéne.

Záujemcov o výskum na tomto poli však treba upozorniť na nebezpečenstvo legislatívneho postihu, ktorý im môže vzniknúť v rôznych krajinách pri zbere, transporte a skladovaní výskumných vzoriek. V prípade experimentálneho požitia sa môžu dostaviť aj zdravotné komplikácie a následky.

Použitá literatúra:

1. ESTRADA. A.: *María Sabina - Léčitelka, vizionářka a šamanka*. Votobia, Olomouc, 1997
2. ŠKUBLA. P.: *Tajomné huby*. Vydavateľstvo Príroda, Bratislava, 1989
3. RIEDLINGER. T.J.: *Hleďač posvátných hub - Eseje pro R. Gordona Wassona*. VOLVOX GLOBATOR, Praha, 1998
4. <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c3/Psilocybe.zapotecorum.5.jpg>
5. <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e7/Psilocybe.mexicana.jpg>
6. <http://qollasuyu.indymedia.org/images/2008/04/3237.png>

¹Ide o rastlinu *Inpomoea violace*.

²Pojem *Teonanácatl* by sa však mal používať iba na označenie huby, ktorej latinské

označenie znie Psilocybe aztecorum. Neskorším zovšeobecnením sa takto začali nazývať všetky psychoaktívne huby v Mexiku, hoci kmene, ktoré ich používali mali vlastné pomenovanie. Latinské názvy sú odvodené od pomenovania hlavnej psychoaktívnej látky, ktorú tieto huby obsahujú, teda Psilocybín a následný prívlastok je tvorený väčšinou pomenovaním kmeňa, alebo oblasti kde sa využívali a vyskytovali napr. Psilocybe mexicana, Psilocybe zapotecorum atď. Adekvátnejší všeobecný pojem by bol Teotlaquilnacátl, ktorý v nahuatli označoval huby druhu Psilocybe mexicana. Je však možné, že oba pojmy: Teonanácatl aj Teotlaquilnacátl sú v skutočnosti totožné, iba došlo k skomoleniu a chybnjej interpretácii.

³Psilocybín je alkaloid, chem. vzorec: $C_{12}H_{17}N_2O_4P_1$

⁴Vigília - lat. Vigilia doslova znamená bdenie, alebo nespavosť. Na Slovensku sa týmto pojmom najčastejšie označuje Veľkonočná Vigília, podľa liturgického kalendára noc, medzi Bielou Sobotou a veľkonočnou Nedeľou, teda noc, kedy Kristus vstal z mŕtvych.

⁵Kopál - slovo pochádza z jazyka nahuatl - Copalli, čo znamená kadidlo. Ide o stvrdnutú živicu stromu Hymenaea protium.

⁶Chuť húb je popisovaná ako horká, mierne pikantná. Veľký podiel na tom má aktívna zložka psilocybín.

⁷Mnoho návštevníkov bolo z radov amerických Hippies, ktorý dychtili po psychedelických zážitkoch.